

Új irodalomtörténet

Szolláth Dávid*

MAGYAR IRODALMI MEZŐ AZ 1920-as ÉVEKBEN

Az 1920-as évek magyar irodalmának történetét két átrendeződés tagolja.¹ Az első társadalmi-politikai természetű, a második irodalmi, és leginkább a költészetet érinti. Az évtized azzal kezdődik, hogy a Monarchia összeomlása, az első világháború, a forradalmak, valamint a trianoni békeszerződés után alapvetően megváltozott helyzetbe kerül a magyar társadalom, mindenki számára meghatározó, traumatikus tapasztalat volt, hogy az ország új korszakba lépett. A másik – irodalomtörténeti – fordulat néhány évvel később, a húszas évek közepén/végén következett be, (az irodalomtörténeti változások lassabb és szórtaabb természetéből adódóan kevésbé pontosan rögzíthető átmenetről van szó) a kortársak (például Babits Mihály, Illyés Gyula, Halász Gábor, Vas István) leginkább a költészet klaszszicizálódásaként beszéltek róla, mások költészeti paradigmaváltásaként írták le, a kézikönyvben a tervek szerint a *hagyományőrző moderniségről* szóló fejezet tárgyalja.²

A két átrendeződés között természetesen nem tételezhetünk fel ok-okozati összefüggést, a modern magyar irodalom autonóm, alakulása öntörvényű folyamat, és az autonóm státus megerősítésében a *Nyugat* folyóiratnak különösen nagyok az érdemei. Világirodalmi folyamatoknak például gyakran nagyobb magyarázó erejük van a magyar irodalom vonatkozásában, mint a helyi társadalmi kontextusnak. A társadalmi-politikai korszakváltás ugyanakkor nagyban befolyásolta az *irodalmi mező* alakulását. A húszas években nemcsak szerzők, életművek, irodalmi csoportok és irányzatok megítélése változott meg, hanem az irodalmi nyelvhasználatok, poétikai minták, műfajok és versformák értékelése is, és ebben szerepe van a társadalmi kontextus sajátos értelmezéseinek, amelyek a politika felé is nyitott irodalmi mezőben megjelennek. Ezek áttételesen a szerzői önformálásokban, poétikai döntésekben, kritikai ítéletekben is tetten érhetők. Az irodalmi mező mozgásainak, polarizálódásának összefüggésében a kortársak hagyományválasztásai, világirodalmi tájékozódása, publikációs szokásai, de műfaj- vagy éppen versforma-választásai is pozícionálódásként, állásfoglalásként értelmeződnek.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa.

¹ Ez az írás előzetes műhelytanulmány az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében készülő irodalomtörténeti kézikönyv egyik fejezetéhez.

² TVERDOTA György, A hagyományőrző modernség születése, *Literatura* 2014/2, 119–132.

I. Korlátozott nyilvánosság

A húszas években alaposan átrendeződött a magyar politika. A polgári radikálisok, a szocialisták, a kommunisták emigrációba kényszerültek, a revízió, az irredentizmus, a kultúrfölény, a neonacionalizmus lettek az antiszemitizmust állami szintre emelő és a *numerus clausus*szal a jogegyenlőség 1848-as elvét feladó politika jelszavai.³

Az „ellenforradalmi” rendszerben a politika legközvetlenebbül a nyilvánosság korlátozásával érintette az irodalmat. A korban nem klasszikus értelemben vett cenzúra volt, hanem voltak indexre tett művek és volt utólagos ellenőrzésen alapuló sajtórendészet. A betiltások alapján, amint Lengyel András írja, állam-, válás-, erkölcsközpontú, háromelemű normarendszer körvonalazható.⁴

Az államrendet védte a tiltott kiadványok (könyvek, lapok, röpiratok) listája. Ősziállításakor a „társadalmi rend felforgatásának szándékát” (1922/III. tc.) vélelmezték. Ezt a törvénycikket a Tanácsköztársaság kiadványai, a kommunista-gyanús sajtó- és irodalmi közlemények ellen vetették be, de a harmincas években megszorodó, a szegényparasztság ügyét rendszerkritikus tendenciával képviselő művek eseteiben is ugyanerre a törvénycikkre hivatkoztak.

A tiltott művek száma a két világháború közötti időszakban kétezer fölé nőtt.⁵ Köztük voltak az 1918/1919-es forradalmak fontosabb szereplőinek írásai (Böhm Vilmos, Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Lukács György, Kun Béla), a kommunista vagy kommunistagyanús írók művei: Gábor Andor számos könyve, József Attila (*Dönts a tőkét, ne siránkozz*, Bp., 1931), Kassák Lajos (*Máglyák énekelnek*, Bécs, 1920; *Novellás könyve*, Bécs, 1922; *Világanyám*, Bécs, 1921), Palasovszky Ödön (*Reorganizáció*, Gyoma, 1924), Radnóti Miklós (*Újmódi pásztorok éneke*, Bp., 1931). Tiltották az emigráció vagy az utódállamok baloldali kiadványainak behozatalát, így a bécsi *MÁT* vagy 1933-tól a kolozsvári *Korunkat*. A tiltást a betiltottak igyekeztek kijátszani, Kassákék a *MÁT* „Kortárs” fedőlappal juttatták be Magyarországra, az illegálitásnak ugyanazt a módszerét alkalmazták, mint a korabeli kommunisták, akik például Lenin *Állam és forradalom* című művét a sokat sejtető „Üzenet a Távól-keletről” feliratú fedőlappal küldték Bécsből Magyarországra.

Istengyalázás miatt József Attilát *Lázadó Krisztus* című verse miatt fogták perbe 1923-ban, 19 évesen. De az istengyalázás miatti elmarasztalás mögött is többnyire kitapinthatók voltak a politikai okok: Palasovszky *Reorganizáció* című kötetének inkriminált soraiban Krisztus proletárként szólal meg: „Az én testem a proletárok

³ Lásd minderről GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Osiris, Bp., 2001, 301–303.

⁴ Lengyel András, *Hatalmi érdek és társadalmi nyilvánosság. A két világháború közötti „cenzúratörténet” néhány kérdése* [1984], in L. A., *Útkeresések, Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Magvető, Bp., 1990, 92–102.

⁵ A tiltólistákat lásd MARKOVITS Györgyi, *Üldözött költészet, Kiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban*, Akadémiai, Bp., 1964, 25–36. és MARKOVITS Györgyi–TÓBIÁS Áron (válogatta, szerkesztette), *A cenzúra árnyékában*, Magvető, Bp., 1966, 100–109.

teste... Az én arcom a proletárok arca...”⁶ A szeméremértésért betiltott könyvek legismertebbje a Babits Mihály fordította *Erato*, az erotikus líra antológiája.

A tiltások és a sajtóperek vizsgálata alapján az „Isten, haza, család” értéktriászában jelölhető meg a nemzeti-keresztény állam etikai fundamentuma,⁷ az ügyészek és a bírók ezt védték, vagy legalábbis ezekre az etikai elvekre hivatkoztak politikai döntések meghozatalakor. Az ezeket az értékeket megkérdőjelező, a kor szóhasználatában *destruktív* művek csoportjába tartozott számos valóban agitációs célú kiadvány is, ám az irodalmi dekadencia vagy az avantgárd provokáció művei is politikai felforgató erőre vagy annak a látszatára tehetek szert a destruktív minősítéstől. A fiatal József Attila részben ezért lett indulásakor afféle ellenzéki hős, a baloldali bécsi emigráció ünnepelt kedvence. A sajtóperek és a tiltások voltaképpen növelték az eljárásba vont irodalmi művek politikai erejét.

II. A korszakforduló és értelmezései

A tízes–húszas évek fordulóján és a húszas évek során többen tettek kísérletet arra, hogy értelmezzék a forradalmak és a békeszerződés után kialakult helyzetet. A forradalmak emigrált főszereplőinek, Károlyi Mihálynak, Jászi Oszkárnak, Garami Ernőnek az emlékiratai,⁸ Kassák *Máglyák énekelnek* (1920, Bécs) című költői elbeszélése a proletariátus győzelméről és bukásáról, Lengyel József *Visegrádi utca* (1929, Moszkva) című „történelmi riportja” indexen voltak, Sinkó Ervin Tanácsköztársaságról szóló kulcsregénye, az *Optimisták* (1934) pedig csak 1955-ben jelent meg először, akkor is Jugoszláviában. Ezek a művek sokáig nem jutottak be a magyar nyilvánosságba, hatásuk csak nagyon korlátozott volt. A politikai korszakváltások logikájának megfelelően a győztes rendszer önszemléletét megerősítő művek jelentek meg. Az utóbbiak közül három lett különösen nagy hatású a korszakban. Szekfű Gyula *Három nemzedéke* (1920) a magyar politikai konzervativizmus alapművének tekintett történelem-politikai esszé. A cím a Széchenyi István reformkorszaka után fellépő magyar politikusok három nemzedékére utal, koncepciója szerint a Széchenyi utáni nemzedékek liberális illúziókergetése az oka az ország hanyatlásának.⁹ A mű 1934-es kiadásába illesztett pótfelvezet széles kör-

⁶ MARKOVITS, i. m., 49.

⁷ Lengyel, i. m.

⁸ Jásziról és Garamiról lásd Veres András, Jászi Oszkár utópikus szocializmusa, in V. A., *Távolodó hagyományok, Irodalom- és eszmetörténeti tanulmányok*, Balassi, Bp., 2004, 32–57.; SCHEIN Gábor, A politikai emlékezet retorikája, Jászi Oszkár: Magyar Kálvária – Magyar föltámadás; Garami Ernő: Forrongó Magyarország, in Sch. G., *Traditio, Folytatás és áruulás*, Kalligram, Pozsony, 2008, 94–119.

⁹ ROMSICS Ignác, A „katasztrófa” okai avagy „a mohácsok és trianonok története” 1920 Megjelenik Szekfű Gyulától a Három nemzedék, Egy hanyatló kor története, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.), *A magyar irodalom története III, 1920-tól napjainkig*, Gondolat, Bp., 2007, 11–24.

ben elterjedt – konzervatív – kritikáját nyújtja a Trianon utáni korszak Szekfű szerint nem konzervatív, az antiliberalizmust csak hangoztató, valójában a liberalizmus harmadik generációjának hagyományát folytató, a forradalmakból semmit nem tanuló, úrhatnám, atyafiságos, kulturálatlan, „neobarokk” középosztályának.¹⁰ Szekfű könyve a múlt konzervatív értelmezésének alapműve lett, Szabó Dezső hol publicisztikai, hol prófétai hevületű, helyenként expresszionista stílusú irányregénye, *Az elsodort falu* (1918-ban keletkezett, 1919 májusában jelent meg, a Tanácsköztársaság alatt) viszont *nemzeti radikális* pozícióból, fajelméleti alapon értelmezte az ország romlásának okait. A magyar társadalom a műben kibontakozó nagyepikai totálképe értékszerkezetét tekintve két pólusra redukált. Liberalizmus, individualizmus, zsidóság, kapitalizmus, modernség és hanyatlás az egyik oldalon, a parasztságban megtestesülő tiszta magyar faji őserő a másik oldalon. Szabó Dezső az idealizált magyar parasztságtól várta „a vérségi és kulturális alapon összeforrott »magyar faj« önmagát megváltó forradalmát”.¹¹ Annak ellenére, hogy az ellenforradalomban éppúgy csalódott, mint korábban a két forradalomban, könyve több hullámban hatott, és ahogy Szabó Miklós megállapítja „a kurzusantiszemitizmus ideológiai alapkönyvévé lett”.¹²

Irodalmi vagy intellektuális értékét illetően nem említhető a fenti két művel együtt Tormay Cécile *Bujdosó könyve*. Mégis idetartozik, mert ez a könyv is széles körben ható értelmezését adta a nemzeti tragédiának. Konzervatív értékrendet képvisel, mint Szekfű, de fajelméleti magyarázatot ad, mint Szabó Dezső. Sőt, a *Bujdosó könyv* még tágabb referenciális bázist jelöl ki, mint *Az elsodort falu*, nem osztársadalmi, hanem globális magyarázatot nyújt. Könyvében a tőkésék, az antant-hatalmak, a liberálisok, a szakszervezetek, a bolsevikok (azaz minden) mögött álló *zsidó világösszeesküvés* modern tömegkulturális mítosza találkozik a nemzetvallási beszédrendhez tartozó, a *Jeremiás könyve* hangját idéző országsiratással és egy fordulatos kalandregény sémájára épülő meneküléstörténettel.

A három mű közül ez áll a legközelebb az egész Horthy-korszakot, de különösen a Trianon utáni néhány évet jellemző *irredentizmushoz*. A területi revízió mozgalmának külsőségei eleinte az állami reprezentáció kereteit szolgálták, később azonban részévé váltak a politikai rítusoknak, a szimbolikus térhasználatnak, a mindennapi életnek, a tárgykultúrának.¹³ Irodalomtörténeti szempontból két említésre érdemes vonatkozása van az irredentizmusnak. Az egyik Papp-Váry Elemérné *Magyar Hiszekegy* (illetve kibővített, 15 versszakos változatában *Hitvallás*) című műve, amely a két világháború közötti időszak minden bizonnyal legtöbbet szavalt, legtöbbször kinyom-

¹⁰ SZEKFI Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, [az először 1920-ban megjelent mű 1934-es harmadik, bővített kiadásának reprintje] ÁKV–Maecenas Reprint sorozat, Bp., 1989.

¹¹ Veres András, Szabó Dezső újraértékelése, *Jelenkor* 2013/1, 65.

¹² Szabó Miklós, Szabó Dezső, a politikai gondolkodó, in Sz. M., *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*, Medvetánc könyvek – Atlantis program, Bp., 1989, 209–216.

¹³ ZEIDLER Miklós, *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Teleki László Alapítvány, Bp., 2002.

tatott magyar verse volt, sőt egy ideig a *Hymnusszal* látszott vetekedni ez a hatásos, ám csekély esztétikai értékkel bíró mű. Az Apostoli Hitvallás szövegére és szakrális szerepére rájátszó verset imaként naponta többször szavalták iskolákban, kifüggesztették hivatalokban, közterületeken (például villamoson). A másik trianoni összeomláshoz köthető líratörténeti epizód a Végvári álnéven író, „bujdosó költő”, azaz a (később saját nevéen költővé lett Reményik Sándor) 1918 és 1921 között keletkezett, népharagot megéneklő, Erdélyt sirató művei, melyeknek egyszerű indulatait a háborús helyzet teszi érthetővé.

Az irredenta tömegirodalom egyes színvonalú alkotásai mellett a korszak jelentős költői is reagáltak Trianonra, Kosztolányi szerkesztésében 1920-ban (majd kibővítve 1928-ban) jelent meg a *Vérző Magyarország* című összeállítás, Babits, Erdélyi József, Gárdonyi, Karinthy, Kosztolányi, Krúdy, Móricz, Reményik, Tóth Árpád, Zilahy Lajos és mások műveivel. Ezek a művek a sérelmi irredentizmus politikai érdekű műveivel szemben többségükben autonóm, időállóbb művek.

Szekfű, Szabó Dezső és Tormay Cécile művei a köztük lévő jelentős különbségek ellenére egyeztek abban, hogy más-más hangsúllyal ugyan, de a liberalizmust, a modernséget, az internacionalizmust, a zsidóságot tették felelőssé a magyar tragédiáért. Ők fajok közötti harcnak látták, amit a forradalmak szereplői osztályharcnak tekintettek. A bűnbakkeresés alapelemei a korszakváltás szélesebb közfelfogásában is jelen voltak, ezt terjesztette a magyarság mártíriumát hirdető, az idegeneket démonizáló irredentizmus, életben tartották a Nemzeti Egyesülés Pártja körül szerveződő radikális, fajvédő és antiszemita csoportok, egyházfők, hitszónokok és politikusok. Az 1867 óta tartó magyar modernizáció fellendülő, a zsidóság és a nemzetiségek asszimilációját támogató korszaka után asszimilációellenes, kirekesztő korszak következett, a zsidóságról ezután többnyire nem mint más vallású magyarokról, hanem mint *idegen fajról* beszéltek.

III. Modernek és konzervatívok

Liberalizmus, modernizmus, nyugat-európai tájékozódás – ezek azok az elvek, amelyek a *Nyugat* által képviselt irodalom- és kultúrafelfogást sikerre vitték az előző évtizedben. A konzervatívok és a nemzeti radikálisok szemében a zsidó származású munkatársak és támogatók részvétele a lapban, valamint a nyugatosok pozícióvállalása a két forradalomban további kompromittáló tényező volt. A *Nyugat* 1919. novemberi újraindulásakor (a Tanácsköztársaság alatt betiltották, több, mint négy hónap szünet után, a román cenzúrahivatal engedélyével jelent meg az özszevont 14–15. szám) a polarizálódott politikai-kulturális mezőben rögtön defenzióra kényszerült. Babits Mihály *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című kétrészes cikke az újrainduló *Nyugat* korszakváltó, emblemikus szövege. Ezt az írást szokás Babits köpönyegforgatásának példajaként is emlegetni, ugyanis sokakban megütöközést keltett, hogy a kommünben katedrát elfogadó modern költő a Tanácsköztársaság bukásának úgyszólván másnapján konzervatívnak vallja magát. Ám Babits egyrészt az ellenforradalomtól éppúgy elhatárolódott, mint a forradalmak-

tól, másrészt közelmúlt-értelmezése épp az önkritikára való hajlandósága miatt különösen jelentős. Írása a történelmi trauma közösségi feldolgozásához hathatósabb segítséget kínált, mint a bűnbakkereső, emlékezetpolitikai utóvédharcokat folytató szövegek.

Nem pusztán politikai, hanem mélyrehatóbb, társadalomszerkezeti összetevői is voltak az irodalmi táborok szembenállásának. A kortársak többnyire távolodóként, a későbbi társadalomtörténészek többsége közeledőként írta le az *úri középosztály* és az *asszimilált városi polgárság* együttélésének többgenerációs történetét.¹⁴ Az irodalmi mező ezt az eleve többféleképpen leírható társadalmi kettősséget hol megerősíti, hol felülírja. A „kettőszakadt irodalom” (lásd a Berzeviczy–Babits-vitát) benyomását erősíti az irodalmi csoportok tagjainak nemcsak származási, hanem pozíciókülönbsége is. Távolról szemlélve, címszavakban összefoglalva a kétosztatúságot: a nemzeti konzervatív oldalon volt a társadalmi rang, itt voltak az egyetemi professzorok, az akadémikusok, azaz az úgyszólván az egész tudományos élet, a Kisfaludy és Petőfi társasági tagok, a kormány-összeköttetések, a hivatali kapcsolatok. Az „ellenkultúra”¹⁵ oldalán volt a független sajtó, a modern irodalom és művészet, valamint itt jelentek meg a hagyományokkal nem rendelkező, „nem bevett”, modern tudományterületek, mint például a szociológia, a pszichoanalízis.

A két társadalmi csoport elkülönülését a korabeli „nagyváros-diskurzus” is mélyítette,¹⁶ Budapest negatív és pozitív értelemben is a modernizáció és a kozmopolitizmus szimbólumává vált, s nézőponttól függően emlegették az idegenység, az elidegenedettség, a nemzetietlenség, az atomizálódás, a kultúraellenes ipari civilizáció, illetve az európaiság, a kultúra, a gazdasági és szellemi fejlődés jelképeként. Budapest két világháború közötti megítélés-történetét Horthy Miklós 1919-es megbélyegző beszédétől („vörös rongyokba öltözött” „bűnös város”) a népi–urbánus vitáig alaposan feltárták,¹⁷ itt elég csak annyit hangsúlyozni, hogy a húszas években még pregnánsabbá vált az a beszédrend, amely Budapestet a modernséggel, a zsidósággal, a liberalizmussal kapcsolta össze.

A polarizálódott irodalom képét azonban árnyalja, hogy a két irodalmi tábornak nem különült el teljes egészében az olvasótábora, hogy a *Nyugat* szemlékben, vitákban folyamatos párbeszédet tartott fenn a konzervatív oldallal, sőt, szerkesztéspolitikai döntésekben közeledett a konzervatív oldalhoz az évtized folyamán. Másrészt a konzervatív oldal egyes képviselői is elismerték a *Nyugat* időközben nagy tekintélyt elért (és számukra politikailag, származás tekintetében is számukra elfogadható) szerzőit.

¹⁴ GYÁNI Gábor, Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében, in Gy. G., *Történetés-diskurzusok*, LHarmattan, Bp., 2002, 78–97.; TAKÁTS József, Az elsüllyedt almező, *Forrás* 2010/4, 42–50.

¹⁵ Lackó Miklós, Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra, *Világosság* 1999/3, 40–46.

¹⁶ GYÁNI Gábor, *Budapest – túl jön és rosszon*, *A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*, Napvilág, Bp., 2008.

¹⁷ Lackó Miklós, Budapest During the Interwar Years, in András GERŐ-János POÓR, *Budapest – A History from its Beginnings to 1998*, New Jersey, 1997, Atlantic Research Publications, 139–189.

Az irodalmi nyilvánosságot azonban a heves támadások és viták jellemezték. Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Császár Elemér azzal vádolták a *Nyugatot*, hogy nemzeti alapértékek megkérdőjelezésével, a pacifizmus terjesztésével meggyengítették az országot és közvetve elősegítették feldarabolását. Az *Új Nemzedék*, a *Vírradat*, a *Szózat*, *A Cél* című lapok „irodalmi patkánylázadás”-t emlegettek a *Nyugat* kapcsán¹⁸ (a korabeli ellenforradalmi zsargonban a forradalmakat nevezték „patkánylázadás”-nak: az „aljanép”, a proletárok, zsidók, háborús menekültek feljöttek úgymond a csatornából).

A heves támadások ellenére azonban a *Nyugatnak* csak a pozíciója gyengült a húszas évek első felében, a presztízse nem. A presztízsz, a rang nehezen megragadható, mégis nagyfontosságú tényezője az irodalmi mezőnek. Lengyel András az 1923 elején megjelent *Az Est Hármaskönyvében*, 128 íróról és költőről szóló szócikk, mint korabeli belső minta elemzése alapján tett figyelemreméltó kísérletet az irodalmi presztízsz eloszlásának feltérképezésére.¹⁹ Az irodalmi szócikkeket Tóth Árpád írta a lexikonba, ám ezek a megrendelésre készült ismeretterjesztő szövegek mégsem elsősorban a nyugatos költő értékrendjét tükrözték, hanem igazodtak *Az Est-lapok* főleg budapesti, polgári közönségének ízléséhez, olvasási szokásaihoz.

Lengyel András irodalomszociológiai elemzése négy csoportba sorolja az „írói rend” itt felsorakoztatott tagjait, rögtön hozzátéve, hogy aki nem kapott szócikket, az vagy valóban nem volt bevett író ekkor, vagy politikai kompromittáltsága miatt nem kockáztatták meg a szerkesztők a szerepeltetését. Kimaradtak az avantgárdisták és a politikai emigránsok (Kassák Lajos, Déry Tibor, Barta Sándor, Lukács György, Balázs Béla), azonban két emigráns, Ignóty és Bródy Sándor, mint *A Hét* és a *Nyugat* modern irodalmának kulcsfigurái, mégiscsak kihagyhatatlanok voltak, még ha rangjuk alatt szerepelteti is őket a könyv.²⁰ További megszorításokat nem idézve, és Lengyel András felosztását követve azt mondhatjuk, hogy a *Hármaskönyv* az alábbi négy csoportot tekintette bevett írónak Magyarországon 1923-ban: 1) *A Hét* hasábjain indult modernista, akkor már jó ideje befutott írókat (Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Lakatos László) 2) a nyugatosokat 3) a populáris irodalom mára jórészt elfelejtett szerzőit (Bródy Miksa, Harsányi Zsolt, Bakonyi Károly, Beöthy László, Martos Ferenc stb.) 4) a konzervatív irodalom képviselőit (Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Csathó Kálmán stb.).

A nemrég eltemetett Adyt a könyv Petőfivel és Madáchcsal egyenrangú klasszikusként szerepeltette, a leghosszabb szócikket pedig Babits, Bródy Miksa, Szomory Dezső kapták, azaz a hierarchia csúcán (Bródy Miksa kivételével) nyugatosok áll-

¹⁸ SIPOS Lajos, Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizáció kérdésére: a Napkelet és a Magyar Szemle, in FINTA Gábor és mások (szerk.), *A Nyugat párbeszédei, A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, Argumentum, Bp., 2011, 114–133.

¹⁹ Lengyel András, A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben, Kísérlet egy forrástípus irodalomszociológiai értelmezésére [1985], in L. A., *Útkeresések, Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Magvető, Bp., 1990, 13–33.

²⁰ Lengyel, *i.m.*, 19.

tak. Ez a kanonizáló és kánon-feltérképező összeállítás konstatálta az irodalmi mező kettéosztottságát, a moderneket az irodalmi hierarchia csúcsára helyezte és rögzítette a konzervatív irodalom presztízsveszteségét.²¹

A *Nyugat* irodalmi presztízset nem utolsósorban annak köszönhetta, hogy több generáción keresztül független irodalmi minősítő fórum tudott maradni. Nemcsak (a gyakran kétséges) politikai függetlenségről van szó, hanem a minőségelv kitartó érvényesítéséről akár tekintélyes szerzőkkel, akár pénzügyi megfontolásokkal szemben. Már 1912-ben részben emiatt vitázott (és talán párbajozott is) Hatvany és Osvát. Számos korabeli, polgári közönségre építő lapra jellemzők voltak a nagyobb példányszám érdekében tett engedmények: szórakoztatás, felszínesebb műfajok, tárcairodalom, pletyka- és bulvártémák, magazinosság. Ezt az utat a *Nyugat* sikeresen elkerülte, az irodalmi autonómia őrzése nemcsak a politikai, hanem a gazdasági kompromisszumoknak való ellenállást is jelentette. Az irodalmi színvonal fenntartásának ára az alacsony példányszámok és az állandó veszteséges működés volt.

A húszas évtized az Ady-kultusz kibontakozásának és a nagy Ady-vitáknak az ideje, ekkor kezd Ady nyugatos költőből nemzeti költővé nőni. Babits, Móricz elismertsége is messze túlnőtt a *Nyugat* olvasóközönségének társadalmi körén, Karinthy *Így irtok ti-je* pedig már második, bővített kiadásban (1912, 1921) népszerűsítette a nyugatosokat. A költők sikere is erősítette a *Nyugatot*, a politikailag elparentált folyóirat tagadhatatlan érdeme volt, hogy támogatta, védte ezeket a szerzőket és fórumot adott nekik.

Miután az 1912-es vita után levették Osvát nevét a szerkesztők közül és visszaminősült munkatársnak (noha ténylegesen továbbra is ő látta el a szerkesztés feladatait), sőt, egy rövid időre a lapot is elhagyta, 1920-ban visszajött a szerkesztőségbe, ezúttal a címlapra is visszakerült neve. A címlapon ekkor a valójában emigrációban lévő Ignotus a főszerkesztő, a két szerkesztő pedig Babits és Osvát. Osvát legendássá vált alakja a *Nyugat* korszakváltást túlélő folytonosságának garanciája. Ekkor is többre becsülte az új tehetségek támogatását, mint a „nagy nevek” futtatását. Néhány régi nyugatosnak (Tóth Árpád, Juhász Gyula, Füst Milán) például alig-alig jelent meg verse a lapban a húszas évek első felében. Az Osvát-legendát megőrző számos visszaemlékezés közül kiemelve egyet, Németh Andor sorait idézhetjük, aki leírja, hogyan fogadta a szerkesztő a Magyar Korona kávéházban délelőttönként a *Nyugat* szerzőit és reménybeli szerzőit. A kissé „papos” viselkedésű szerkesztőt izgatott írók vették körül a környező asztaloknál, és azt lesték, mikor kit szólít. „Hitte, hogy az irodalom mindennél fontosabb, delejes erővel sugárzott lényéből, s velünk is elhitette, hogy fontosak vagyunk. Már maga az buzdítólag hatott ránk, hogy ott ült. Amíg Osvát van, nincs baj, nincs félreismert zseni.”²² Osvát kultikus figurája azt szimboli-

²¹ Takáts József a már idézett *Az elsüllyedt almező* című tanulmányában elemez még másik három korabeli lexikont és további szempontokkal bővíti Lengyel vizsgálatát, például a konzervatív kánont az is jellemzi, hogy kiket jelölnek irodalmi Nobel-díjra (Herczeg Ferenc, Törmay Cécile).

²² Németh Andor; József Attila [1944], N. A., *József Attiláról*, Gondolat, Bp., 1989, 9–144., 58.

zálja a kortársak számára, hogy van értelme az irodalomnak. Ha valakit ő kitüntet figyelmével, felfedez, akkor az elég ahhoz, hogy a fiatal, kamasz író-jelölt igazolva érezze, hogy létezik az *igazi kultúra exkluzív világa*, és az nem az apák polgári vagy kispolgári világában, az operettben, a bulvárlapban vagy a kabaréban, és nem is az iskola vagy az állami reprezentáció hivatalos világában keresendő. A *Nyugat*ba bekezdés, az első publikáció sokak számára sorsfordító pillanat vagy legalábbis meghatározó lépés az egyéni nevelődési-szocializációs folyamatokban. Lásd például az *Egy ember életében* leírt, kételyekkel, többéves gyötördéssel járó, de kitartó ostromot, amelyet a fiatal Kassák folytatott a megjelenésért. Illyés szerint seregestül éltek Pesten fiatal írók, akiknek valóságos Osvát-komplexusuk volt.²³

Az irodalomtörténet-írás túlzásai közé tartozik a *Nyugat* nagyvonalú azonosítása a modern magyar irodalommal. Tény azonban, hogy a *Nyugat* fel tudta kelteni ezt az *illúziót*²⁴ a kortársakban, s ennek a jelentőségét nem szabad alábecsülni, hiszen az irodalmi mező résztvevőinek efféle közös illúziói tartják életben a – mindig veszteséges és sokat támadott – modern irodalmat.

Mihez kezdett az irodalmi jobboldal a *Nyugat* tekintélyével? Ady és Móricz Szabó Dezső számára jelkép volt, sőt, Ady a legfontosabb viszonyítási pont önmeghatározása szempontjából. Az *elsodort faluban* Farkas Miklós (az Adyról mintázott figura) a magyarság problémás múltját, az erőtől duzzadó főhős, Bőjtke János pedig a magyarság problémátlan jövőjét jelképezi. Tormay Cécile nagyra tartotta Adyt, Babitsot, Kaffka Margitot. Szekfű Gyula is sok felrótt hibája (politikai tudatlanság, dekadencia stb.) ellenére méltatta Ady „faji ösztönét”.

A radikális Szabó Dezső, valamint a konzervatív oldal képviselői a *Nyugat*nak tulajdonított kulturális idegenség, nemzetietlenség és a *Nyugat* egyes költőinek nagysága közötti ellentmondást azzal az értelmezéssel oldották fel, hogy szerintük a magyar keresztény tehetségeket a zsidó érdekcsoport felhasználta, magához idomította. Az *elsodort faluban* a szilaj, a magyarság felébresztésére hivatott Farkas Miklóst (azaz Adyt), a meg nem értett zsenit tompítják, fékezik az egyébként hozzá törleszkedő „irodalmi aprószentek”, a nyugatosok, élükön a zsidó szerkesztővel.²⁵ A nyugatosok származás szerinti szelektálásának értelmező eljárása hol összeesküvés-elmélet keretébe ágyazódott (a zsidók obskurus céljaik érdekében használták fel ezeket a tehetségeket), hol önkritikus elemeket is tartalmazott, mint például Szekfűnél vagy Horváth Jánosnál, akik szerint a nemzeti érzelmű magyar értelmiség lelkén is szárad, hogy eltaszították Adyt, aki így kénytelen volt a polgári radikálisoknál menedéket keresni. „A kitaszított Ady azonban dacosan ment tovább végzetes szövetségesei útján.”²⁶ „A közösségből kizárt költő pedig ment és

²³ Fráter Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Magvető, Bp., 1998, 151.

²⁴ Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai, Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, fordította Seregi Tamás, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013, 249–251.

²⁵ Szabó Dezső, *Az elsodort falu* [1919], Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 1989, 111–119.

²⁶ Horváth János, Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége [1921], in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, sajtó alá rendezte KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Osiris, Bp., 2009, 422.

eladá testét-lelkét az új Budapestnek. Új-magyar, itt-ott még ugyancsak tökéletlenül aszszimilált kenyéradóit sohasem szerette ugyan, de tűrte, nagyúri leereszkedéssel, hódolatukat és pénzüket.”²⁷ Hasonló értelmezéseket találunk Tormaynál, ezt fejti ki Berzeviczy Albert is, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke 1927-ben, („[Ady] végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az irodalmi körnek a ráhatásából, amelynek ő – mindenesetre a saját hibájából is – egészen odaadta magát.”) amelyre Babits Ady mellett kiálló választ írt.²⁸

Ennek az értelmezésnek intézménytörténeti megfelelője a *Napkelet* alapításának története. A lap 1923-ban indult útjára Klebelsberg Kunó oktatásügyi miniszter kezdeményezésére. A *Napkelet* „ellen-Nyugatnak” indult (neve is erre utal), alapítása része volt annak a kulturális konzervativizmust modernizáló törekvésnek, amely a *neonacionalizmus* programjában foglalt össze Klebelsberg, és része a magyar revíziós gondolat kulturális, propagandisztikus frontjának, amely a magyar szellemi értékek felmutatásával kívánta a világ (elsősorban az antanthatalmak) szeme előtt a magyarság régióbeli *kultúrfölényét* bizonyítani. Ezt Klebelsberg a magyar szellemi élet minél szélesebb bázisára szerette volna alapozni, összefüggésben az a nagyszabású, és az oktatási intézményrendszer terén nagy eredményeket elérő kulturális programmal, amely a keresztény-nemzeti középosztály felemelésével kívánta végrehajtani az elitcserét. Ellen-Nyugatról van tehát szó, amely mégis számított egyes, nem zsidó származású nyugatos szerzőkre. A *Napkelet* folyóirat kutatói kimutatták, hogy Tormay Klebelsberg megbízásából igyekezett a lap szerkesztésébe Szekfű Gyula és Horváth János mellé Babits Mihályt is bevonni, azaz „kiemelni” a rossz társaságba keveredett magyar katolikus költőt. Horváth János pedig Kosztolányit, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát, Schöpflin Aladárt is hívta – hiába – a munkatársak közé.²⁹

Ez árnyalja a korszak irodalmi mezejének erőviszonyairól kialakult képet. Egyrészt azt mutatja, hogy a válságban lévő, hevesen támadott *Nyugat* valóban komoly presztízst, szimbolikus tőkét halmozott fel, amely az ellenoldal számára is vonzó volt, másrészt árnyalja az 1919-es s cikke miatt sokat kárhozott, politikai szélkakasság vagy konzervativizmus miatt elmarasztalt Babits szerepét, aki annak ellenére kitartott a szorult helyzetben lévő *Nyugat* mellett, hogy a *Napkelet*ben kedvező feltételeket kínáltak neki.

A *Napkelet* és a *Nyugat* példája arra is rávilágít, hogy a kritikai-közéleti diskurzus gyakran polarizáltabb képet mutat a kor irodalmi mezejéről, mint amilyen a gyakorlatban az volt. A *Napkelet*ben megjelentek Tormay Cécile *Bujdosó könyvéhez* hasonló antiszemita művek, mégis inkább a mérsékeltbb, szakmailag időtálló köz-

²⁷ SZEKFŰ, i. m., 368.

²⁸ BERZEVICZY Albert, Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság, *Budapesti Szemle* 1927/3, 321–328. Babits Mihály, A kettészakadt irodalom (Válasz Berzeviczy Albertnek), *Nyugat* 1927/7, 527–539.

²⁹ SIPOS Lajos, Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizáció kérdésére: a *Napkelet* és a *Magyar Szemle*, in FINTA Gábor és mások (szerk.), *A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, 114–133.

lemények jellemezték. Tormay Horváth Jánosnak, Szekfű Gyulának engedte át a tényleges szerkesztést.³⁰ Nem alakult ki a „kettős publikáció” tilalma, mint a népi–urbánus szembenállás idején, amikor a *Válasz* szerkesztője, Sárközi György felszólította szerzőit, döntsenek, vagy nála, vagy az urbánus *Szép Szóban* publikálnak. Számos nyugatos értékrendhez közel álló szerző, mint például Halász Gábor, Németh László, Szerb Antal, később Szentkuthy Miklós közölt a lapban a két világháború között, sőt voltak, akik a *Napkeletet* a *Nyugat* előcsarnokának tekintették, ahol könnyebb az első publikációkat elhelyezni.³¹

Az, hogy a *Napkelet* a megcélzott ellen-*Nyugat*-szerep helyett egyesek szemében csak a „Nyugat-előszoba” szerepéig jutott el, annak tudható be, hogy noha kritikarovata friss és többnyire elfogulatlan, tanulmányrovata pedig színvonalas volt, nem tudott olyan írókat és költőket magához vonzani vagy kinevelni, akik felvették volna a versenyt a *Nyugat* első vagy időközben elinduló második nemzedékével.

Osvátnak szokás felróni, hogy túl sok fiatal költőt indított el, olyanokat is, akik aztán nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. És valóban, számos teljességgel feledésbe merült nevet találhatunk ezen évfolyamok versrovatában, míg József Attilától pedig tehetségéhez képest feltűnően kevés, mindössze kilenc vers jelent meg a *Nyugatban* a húszas években. (Ha nem számoljuk ide a *Tiszta szívvel*-t, amelyet Ignotus „lopott be” saját cikkében teljes terjedelmében idézve a *Nyugat* lapjaira.) Mégis, a *Nyugatban* talált fórumot a második generációból Erdélyi József, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, a harmadikból Weöres Sándor, Vas István. Itt jelent meg először a *Légy jó mindhalálig* (1920), a *Timár Virgíl fia* (1921), *A véres költő* (1921 később *Nero, a véres költő* címmel), a *Pacsirta* (1923) az *Édes Anna* (1926), Pap Károly *Mikaél, az ácsa* (1929), Kodolányi János *Sötétsége* (1922), Krúdy Gyula *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1927) című elbeszélése, Füst Milán *Catullus* (1928) című színműve és Kassák Lajos monumentális önéletírása, az *Egy ember élete* (1924–1931), Déry nem egy műve.

A *Nyugatot* a kezdetek óta az idegenség, a nemzetietlenség, a kozmopolitizmus vádjá érte a nemzeti konzervatív oldalról, pedig a műfordítás és a világirodalom folyamatos szemlézése a húszas években is a lap és körének egyik legfontosabb erőssége maradt. A műfordítást éppenséggel tekinthetjük a leghazafiasabb tevékenységnek, amire író adhatja a fejét. Ahogyan Babits fogalmaz a *Purgatórium* előszavában 1920-ban: „A fordítás kétszeresen hálátlan munka, mert minden fordítás csak egy nemzet számára értékes, s valóban ajándék a nemzetnek. Akármilyen paradoxnak hangozzék is, a műfordításkönyv a legmenthetetlenebbül magyar könyv, az író, akit nemzete kitagadott, evvel nem mehet külföldi piacra. Minden műfordításkötet – s minél nagyobb munka- és időáldozattal készült, annál inkább – vallomás az író nemzetéhez-tartozása mellett, – bár vallomás egyúttal a nagy nemzetközi kultúra egysége mellett is, az Emberiség hitvallása mellett.”³²

³¹ WÁGNER Tibor, „Holtig hűnek kell lenni...” beszélgetés Rónay Györggyel, in W. T. (szerk.), *Akítől ellopták az időt, Szerb Antal emlékezete*, Kráter, Bp., 1996, 162. Idézi HAVASRÉTI József, *Szerb Antal*, Magvető, Bp., 2013, 95.

³² BABITS MIHÁLY: DANTE KOMÉDIÁJA mek.oszk.hu/11800/11876/html

Szegedy-Maszák Mihály nem véletlenül a „világirodalmi távlat megteremtésében” jelöli meg a lap legfőbb érdemét a modern magyar irodalomban.³³ 1923-ban jelent meg Babits, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád által fordított *Romlás virágai*, a modern magyar versfordítás generációk számára meghatározó nyugatos hagyománynak vonatkoztatási pontja. A fenti listát pedig kiegészíthetjük Thomas Mann *Várázshegyének* részlete, Goethe és Tolsztoj tanulmánya jelent meg a *Nyugatban* a német kiadást megelőzve (1922), Gorkij, Gide korabeli művei, vagy Freud önéletrajzát említhetjük. A *Nyugat* nem egy kritikusa átfogó képpel rendelkezett több nyelvterület kortárs irodalmi folyamatairól, szemléikben ez meg is jelent. Minderről a *Nyugat világirodalom-recepcióját és műfordításait* tárgyaló fejezet szól bővebben, itt csak annyit érdemes megjegyezni, hogy a *Nyugat* a sokszor felrótt (főleg Kassákéhoz képest mért) lemaradottsága és elfogultságai ellenére is (mint amilyen az avantgárd, Joyce vagy T. S. Eliot jelentőségének fel nem ismerése) a leghatározottabban képviselte azt az eszményt, hogy a magyar irodalom az európai irodalom szerves része. Ez a *Nyugat* örökségének egyik legmasszívabban érvényesülő hagyománya, nemcsak a második, harmadik generáció számára – Szabó Lőrinc, Vas István, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Gyergyai Albert és mások munkásságában – hanem később is.

A *Nyugatot* nem hagyta érintetlenül az a polarizálódás, ami a korszakváltás után a magyar társadalomban és politikában bekövetkezett. Igaz, a *Nyugat* mindig is plurális szemléletű lap volt, egy irányzatba sorolni a lap szerzőit redukció, a fogadtatástörténetben gyakran előforduló kísértés. Ám a liberalizmusellenesség, az antiszemitizmus, az alapítók egy részének emigrációban rekedése és a folyamatos támadások a szerkesztőségben belül is éreztették hatásukat, és a régi nyugatos gárdát is polarizálták. A kormány-közeli szíréhangok hívása ellenére Babits kitarított a *Nyugat* mellett, de kétségtelen konzervatív politikumú és tradicionalista kultúraszemléletű megnyilatkozásait, valamint azt a tényt, hogy hajlandó volt szóba állni a hivatalossággal (például Berzeviczy Alberttel) rossz néven vették, elsősorban Ignóus és Hatvány.

Ignóus afféle „kényelmetlen túlélővé”³⁴ vált sokak szemében. A korforduló traumatizált világában időszerűtlenné lett a nevével (okkal vagy ok nélkül) társított szabad iránytalanság, frivol liberalizmus, amely a hőskorban a *Nyugat* sokirányú nyitottságának garanciája volt. A feszültséget fokozta Babits *Timár Virgil fia* című kulcsregénye, amelynek Vitányi Vilmosában, a nyughatatlan, izgága újságíró alakjában, könnyű volt felismerni Ignóust, aki a nagyváros és a talmi, világias hívságok felé csábítja fiát, szemben (az önarcképnek olvasható) Timár Virgil paptanárral, aki az igazabb utat kínálja. Visszatetszést keltett, hogy az Ignóus nevét címlapon viselő *Nyugatban* megjelent egy őt pellengérré állító szöveg (bár Babits ellenáll

³³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Megjelenik a *Nyugat* első száma, Világirodalmi távlat megteremtése, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.), *A magyar irodalom története II, 1800-tól 1919-ig*, Gondolat, Bp., 2007, 704–721.

³⁴ ANGYALOSI Gergely, *Ignóus-tanulmányok, közelítések az „impresszionista” kritika problémájához*, Universitas, Bp., 2007, 153–178.

ennek a vádnak az indiszkrécio-vitában). További belső feszültségekhez vezetett, hogy Osvát nem sok beleszólást engedett Babitsnak a szerkesztésbe.

A lap szerkesztőinek és munkatársainak érdeme, hogy többnyire igyekeztek személyes nézeteltéréseiket nem tárni a nyilvánosság elé, ez a húszas évek elején könnyen szétvetette volna a jobbról-balról amúgy is ostromolt szerkesztőséget. „Mi más ez az óvatosság, mint annak a közös szellemi vagyonnak az őrzése, amelyre ők ketten [ti. Ignótus és Babits], más nyugatosokkal együtt annyi harc árán tettek szert.”³⁵ Ünnepi számokban demonstrálta a lap az egységét, Babits például hálával és szeretettel emlékezett arra, hogyan támogatta őt Osvát indulásakor. Igaz, látszottak a repedések is. Az Ignótust köszöntő 1924. decemberi számban az egyetlen érdemi szöveget a másodvonalbeli Dóczy Jenő írta, Babits és a régi nyugatosok „lerázták magukról a feladatot”.³⁶ Ignótus sem tette szóvá évekig a *Timár Virgilt*. Hatvány azonban bécsi lapjában, *A Jövőben* már 1922-ben cikksorozatban támadta a szélkakas, most épp „kurzista” Babitsot, aki nem lett Ady méltó örököse, aki a *Timár Virgillel* antiszemita kurzusterméket írt.³⁷ Ignótus egy 1927-es neovjtinájában reagált először a *Timár Virgille*re, a konfliktus ekkor, illetve az „indiszkrécio az irodalomban”-ankéton vált nyilvánossá, de a vita hangneme még visszafogott maradt, méltó a szereplőkhöz.

A konfliktusok az évtizedfordulón eszkalálódtak. 1929-ben zajlott a Kosztolányi–Babits vita Ady körül, Osvát lebegtette visszavonulását, Babits április és november között visszavonult a szerkesztéstől, az utolsó csepp Ignótus Pál visszaemlékezése szerint az volt, hogy Osvát megmutatta neki Kassák elítélő kritikáját a *Halálfairól*.³⁸ Osvát (magánéleti válságában, lánya halálos ágyánál elkövetett) öngyilkossága után, Babits és Móricz vállalták a lap szerkesztését, és levették Ignótus nevét a lapról. Ignótus az 1929-ben a Zeneakadémián felolvasott *Nyugat útjában* kifejtette, hogy neve akadályozta a Babits által szorgalmazott „etablírozódási” folyamatot. Ez a lépés a kortársak jó része számára nehezen volt másként érthető, mint Babits konzervatív, kurzushoz közeledő tendenciájának konzekvens lépéseként. Áttételesen tekinthető a társadalmi polarizálódás, a liberalizmusellenesség és a disszimilációs folyamat végső soron a *Nyugatot* is elérő hatásának.

Babits 1927-ben (majd hivatalosan 1929-től) vállalja a Baumgarten-alapítvány kurátori tisztségét, és a Kisfaludy Társaság tagja lett 1930-ban. „Vénebb békákkal békül”, ahogy József Attila írta malíciával, azaz az évtizedfordulón olyan pozíciókba került, amelyek ellenzéki szemmel – akárcsak a nyugatos ellenzékiiség éthoszával – kompromittálóak voltak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a harmincas évek elején egészen felerősödtek a Babits-ellenes indulatok. (Lásd például József Attila gúnyversét és „tárgyi-kritikai tanulmányát”-t, Zsolt Béla *A Tollját*, Hatvány újabb támadásait.)

³⁵ TVERDOTA György, Virgil vagy Vilmos, *A Nyugat két útja*, *Tiszatáj* 2009/3, 87.

³⁶ ANGALOSI, i. m.

³⁷ Tasi József, Babits, Zsolt Béla, Hatvány és József Attila. (Adalékok a „Tárgyi kritikai tanulmány” történetéhez), in Kelevéz Ágnes (szerk.), *Mint különös hírmondó. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1983, 152.

³⁸ Tasi, i. m., 148.

IV. Emigráció és avantgárd

A húszas évek a magyar avantgárd fénykora. Van olyan jeles avantgárd-kutató, aki az ebben az időszakban keletkezett műveket tekinti csak voltaképpen avantgárd műveknek, a korábbiakat átmeneti műalkotásoknak nevezi.³⁹ Való igaz, hogy a húszas években jelentek meg olyan csúcsteljesítmények, mint a *Máglyák énekelnek* (1920), a *Világanyám* (1921), *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, (1922) a *Tisztaság könyve* (1926), a kassáki *képarchitektúra*, a *MA* öt bécsi évfolyama és a *Dokumentum*. Ekkorra esik Déry Tibor, Illyés Gyula, József Attila, Mihályi Ödön, Németh Andor, Palasovszky Ödön, Szabó Lőrinc és részben Barta Sándor avantgárd pályaszakasza, továbbá ekkor indulnak el a világhír felé a magyar avantgárdisták, Moholy-Nagy László, Breuer Marcell és mások.

Jó és rossz következménye is volt annak, hogy a magyar avantgárdisták többsége hét évig emigrációba szorult. A *MA*-csoport egyenrangú résztvevője lett a nemzetközi avantgárdnak (igen ritka pillanata a magyar irodalomnak, amikor világirodalmi folyamatokban alakító, ható tényezőként vesz részt), ám eközben Magyarországon még jobban elszigetelődött.

A húszas évek elején jelentős magyar kolónia működött Bécsben, pezsgő közélettel és kultúrával, amit a korabeli magyar lapok mennyisége is jelez.⁴⁰ A magyar napilapok közül a legjelentősebb a fél Európában terjesztett, számos külföldi tudósítóval, Berlinben nyomtatott hetilappal és könyvkiadó vállalattal is rendelkező *Bécsi Magyar Újság* (1919–1923) volt, melynek polgári radikális szemléletét leginkább Jászi Oszkár határozta meg. Hatvany Lajos, aki a Hermes-villában afféle emigrációs szalont tartott fenn, megindította saját lapját, *A Jövőt*, melyben hevesen támadta a *MÁt*. Ezek a lapok számos magyar írónak és írástudó értelmiséginek adtak munkát, és sokan, mint a például a kétnyelvű Déry Tibor, osztrák és német lapoknak is dolgoztak. (A korabeli bécsi kiszólás szerint az osztrák lapok azért hagytak fel a gót betűs szedéssel, hogy a magyarok is el tudják olvasni a cikkeket, amelyeket írtak.) Bécsből látták el sajtóval az utódállamok magyarságát is, ez elég nagy piacot jelentett abban a néhány évben, amíg nem engedélyezték a magyarországi sajtótermékek forgalmazását. A *Diogenest*, Fényes Samu lapját (1922–1927) például jórészt a felvidéki magyar zsidó polgárság tartotta el, mások mellett Balázs Béla, Lesznai Anna, József Attila, Kassák és Németh Andor írásai láttak napvilágot benne. A polgári radikális és baloldali irodalmi körök jelentős részének külföldre szorulásával, másrészt az utódállami magyar irodalmi körök identitáskereső nacionalizmusának felébredésével olyan alternatív magyar irodalmi központok jöttek létre Bécsben, Prágában, Pozsonyban, Kassán, Kolozsvárt és Újvidéken, amelyekben a *Nyugat*nak nagyon kicsi, Kassáknak, a kommunistáknak, Szabó Dezső-

³⁹ DERÉKY Pál, „Latabagomár ó talatta latabagomár és fnfi”, *A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*, Csokonai könyvtár (Bibliotheca studiorum litterarium), Debrecen, 1998, 87–91.

⁴⁰ Lásd erről Frank László memoár-regényét: FRANK László, *Café Atlantis*, Gondolat, Bp., 1963.

nek, Móricznak pedig nagyon nagy volt a hatása. A határon kívüli, illetve az emigrációs magyar irodalomban nem sok esélye volt az irodalom autonómiájának a húszas években.

A *MÁt*, (1916–1919, 1920–1926) miután a tanácskormány betiltotta, szerzőinek pedig el kellett menekülniük az ellenforradalmi Magyarországról, tíz hónap elteltével sikerült Kassáknak és munkatársainak (Barta Sándor, Bortnyik Sándor, Simon Andor, Simon Jolán, Uitz Béla, Újvári Erzsébet) újraindítani. Később a Berlinben, majd Weimarban élő Moholy-Nagy László is bekapcsolódott a munkába. Terjesztették az utódállamokban, Nyugat-Európában, az USA-ba is eljutott, és Magyarországra is becsempészték. Továbbra is „aktivista folyóirat” megjelölés állt a címlapon, de 1921-ben egyre másra jelentek meg benne dadaista művek: Tristan Tzara, Kurt Schwitters, Blaise Cendrars, Richard Huelsenbeck, I. K. Bonset, Raoul Hausmann, Moholy-Nagy, Grosz és Arp szövegei és képei. A kör estjein Kassák felesége, Simon Jolán a több visszaemlékezésben is leírta „üveghangú” szavataiban adott elő Schwitters- és Huelsenbeck-verseket. A *MA* magyar szerzői közül is többen (Újvári Erzsébet, Kudlák Lajos, Kahána Mózes, Barta Sándor, Mácza János és Kassák) jelentkeztek dadaista képversekkel és versekkel. Mácza, Barta és Kassák művei nem a „tisztán” provokatív zürichi, hanem az aktivista elkötelezettséghez könnyebben kapcsolható, politikus berlini dadaizmushoz álltak közelebb. Déry (*Barátom nálam aludt; Hajnaltájt*), Németh Andor (*Utcán zümmögik; In memoriam*) című műveiben is dadaista és szürrealista hatások érzékelhetők.⁴¹

A magyar avantgárd fejlődési logikájához tartozott, hogy időről időre szembe fordultak Kassákkal tanítványai és munkatársai, akik új, önálló vállalkozásokba kezdtek. Ennek köszönhető néhány valóban eredeti bécsi magyar avantgárd lapkísérlet, például a dadaizmust és proletkultot elegyítő *Akasztott ember* (1922, három szám), benne a szerkesztő, Barta Sándor vitriolos, „Kollektív Lajos”-t és „Egyszerű Jolán”-t kifigurázó *MA*-paródiájával (*Az örültek első összejövetele a szemetesládában*). Folytatása, az *Ék* (1923, három szám) már ideológiailag fegyelmezettebb, a dadaizmus humora nélküli lap volt. Ugyancsak Kassákot már korábban elhagyó, kommunistává lett tanítványok, Uitz Béla, Komját Aladár, Rosinger Andor adták ki Bécsben, majd Berlinben az *Egységet* (1922–1923, hét szám), melyet heves Kassák-ellenesség, és az orosz konstruktivizmus proletkultus változatának színvonalas bemutatása jellemzett. Az utóbbi alternatívát képviselt Kassák szuprematista ihletettséggű konstruktivizmusával szemben.⁴²

Kassák konstruktivizmusa és a *képarchitektúra* fogalma a dadaizmusra adott határozott válasz. 1922-ben ez Kassáknak a megtalált objektivitást, a kollektivitást, a racionalizmust jelenti (némi klasszicizáló pátosszal), amit szembe lehet állítani a frivol, provokatív, szubverzív, amorális dadával. Ezt a szembeállítást erősíti, hogy Kassák *Képarchitektúra*-manifesztuma⁴³ Richard Huelsenbeck Dadaizmus-mani-

⁴¹ DERÉKY, i. m., 252.

⁴² I. m., 268.

⁴³ Kassák Lajos, *Képarchitektúra* [*MA* 1922/4, 52–54.], in BÉLÁDI Miklós–POMOGÁTS Béla (válogatta és szerkesztette), *Jelzés a világba – A Magyar irodalom avantgarde válogatott dokumentumai*, Magvető, Bp., 1988, 406–412.

fesztumára adott feleletnek tűnik, már csak a *MÁ*-ban megjelent két szöveg tükörképszerű tipográfiai elrendezése miatt is.⁴⁴ Kassák számára nemcsak alkatából adódóan és a fogalom világnézeti teherbírása miatt lehetett megfelelőbb művészeti irányzat a konstruktivizmus, hanem azért is, mert „munkát”, „rendet”, „építést”, „tisztaságot”, „objektivitást” sugallt, azaz a forradalom utáni időkben elfogadhatóbb alternatívának mutatkozott, mint az anarchikus, felforgató avantgárd formanyelvek.

Bécs kihelyezett bázis volt Kassákék számára, a szabadabb szellemi közegben könnyebben be lehetett kapcsolódni a nemzetközi avantgárd vérkeringésbe. Erről a törekvésről tanúskodik a „Világ minden országának művészeihez!” címzett manifesztum (*An die Künstler Alles Länder!*), az *Új Művészek könyve/Buch neuer Künstler* (1920) Kassák és Moholy-Nagy közösen szerkesztett kétnyelvű kiadványa is, vagy Déry kétnyelvű dadaista kollázs-költeménye, *Az Ámokfutó, Der Amokläufer* (1922).

Kassák nemzetközi művészeti szerepe ellenére sem adta fel azt a tervét, hogy a magyar fiatal munkások felé közvetítse a modernizmust. A jövő művészetét a jövő társadalmának szánta. Erről tanúskodnak például Simon Jolán magyarországi előadóestjei, vagy a *Levél a magyarországi ifjűmunkásokhoz!* (1920). Kassák tőlük eredtetette költői és mozgalomvezetői a felhatalmazását, a magyarországi ifjűmunkásság volt megszólalásának (verseinek, lapjainak) etikai alapja. A modern polgári irodalomra jellemző független értelmiségi szerep változatait, a szabadúszó újságíró, a kávéházi költő szerepköreit elutasította, vagy legalábbis tüntetően *másik* kávéházban ütötte fel székhelyét, például a New York helyett a vele szemben lévő Meteorban. Anti-individualista, polgárságellenes, kollektivista felfogása befolyásolta azt is, hogy mikor melyik izmust tudta integrálni programjába és alkotói gyakorlatába. Szociális elkötelezettségével eleinte az aktivizmus, a húszas években a konstruktivizmus, „az individualitás feletti geometria”⁴⁵ volt összeegyeztethető, nem véletlen, hogy a dadaizmus csak rövid időre és bizonyos vonásaiban jelent meg alkotásaiban, a szürrealizmus pedig elsősorban Illyésnek, Dérynek, Németh Andornak köszönhetően jelent meg a *Dokumentumban*.

Kassák körei és a *Nyugat* között folyamatos volt a vetélkedés a modernség zászlóvivőjének szerepéért 1916-tól, a Babits–Kassák-vitától kezdve a 1927-ig, a *Dokumentum* megszűnéséig. Kassák tisztában volt azzal a paradoxonnal, hogy a polgári kultúra bomlasztására készülő művészet nagyon könnyen a sznob polgári közönség kedvenc szórakozásává válhat (ez látszik a *MA*, majd a *Munka* Palasovszky Ödön és a Zöld Szamár Színház elleni támadásában is, és erről ír Szabó Lőrinc az *Irodalmi divatokban*). Kassák azért is ragaszkodott a – mai szóval – szubkulturális közeghez, mert romlatlannak tartotta, még alakíthatónak, és féltette a „cinikus” polgári közönségtől azt a modern, forradalmi művészetet, amelyet a polgári társadalom leváltásának eszközéül szánt. Kassák ugyanakkor, annak ellenére, hogy

⁴⁴ Forgács Éva, A konstruktivizmus mint megváltástan. Az irányzat magyar változatai, in F. É., *A Duna Los Angelesben, Művészeti írások*, Kijárat, Bp., 2006, 151.

⁴⁵ I. m., 150.

a *Nyugatot* leváltó művészet vezetőjének tekintette magát, nagyra tartotta Osvátot, tanult tőle, és figyelte szerkesztői gyakorlatát.⁴⁶ Néhány apró jelből látszik, hogyan osztották fel egymás között hallgatólagosan a modern magyar irodalmat. Osvátnak megvolt ugyan a véleménye *A Tettről*, de közben figyelte a hozzá forduló tehetségek karakterét, s György Mátyást jó érzékkel ő küldte, mintegy „átírányította” Kassákhoz.⁴⁷

Kassák Bécsben készült a visszatérésre, sőt a budapesti *Dokumentum* (1926–1927) alapítása, szerkesztőgárdája, az anyagok magas színvonala arra enged következtetni, hogy afféle modernista ellen-*Nyugatnak* is szánhatták a lapot, mintha készültek volna a *Nyugat* vezető pozíciójának átvételére.⁴⁸ A *Dokumentum* öt száma esztétikai értékét tekintve valóban a magyar avantgárd csúcsterméke lett, művészi sikere annak is köszönhető, hogy ezúttal olyan lapot kezdeményezett Kassák, amelyben nem tört hegemon szerepre, s ettől a lap sokszínűbb, nyitottabb volt, mint a korábbi vagy későbbi – dogmatizmustól sosem mentes – kezdeményezései. A *Dokumentumnak* a harmadik generáció néhány meghatározó tagjának indulásában is volt útra hívó szerepe (Radnóti, Vas, Zelk), ám hamar kiderült, hogy időközben nem maradt Magyarországon kellő érdeklődés az avantgárd művészet iránt, a lapnak alig néhány példányát tudták eladni, a ferencvárosi munkásotthonban üres nézőtér előtt tartották meg matinéjukat. Az Osvát és Kassák közötti területfelosztás példája az is, hogy a *Dokumentum* utolsó számában Kassák nyílt levélben Osvátra „testálta” a magyar modernizmus gondozásának feladatát. Osvát (jóllehet, tudhatta a *Dokumentum*-rendezvényeken őt ért bírálatokról) értett a szóból, és közölte Ilylyést, Zelket, illetve Déry szürrealista írásait. Igaz, kifelé terelte szerzőit az avantgárdból. Déry szürrealista kötetéről elmarasztaló bírálatot közölt, Illyés avantgárdal szakító *Nehéz földjéről* (1928) viszont hosszú, tanulmányyszerű méltatást hozott Németh László tollából.⁴⁹

Kassák utolsó lapja, a *Munka* (1928–1939) már nem elsősorban avantgárd művészeti folyóirat volt, hanem Kassák munkáskulturális tevékenységét kísérő és hirdető lap, amely továbbra is a modern (főleg konstruktivista) művészeti és társadalmi elveket közvetítette a magyar (elsősorban) munkásközönség felé. A *Munka*-kör a húszas–harmincas évek fordulóján költők, fotóművészek, festők, (Hegedüs Béla, Kepes György, Korniss Dezső, Trauner Sándor, Schubert Ernő, Vajda Lajos) induló műhelye volt, akik közül ugyan sokan szembefordultak a puritán elveket valló Kassákkal, összességében azonban a *Munka*-kör (és a *Munka*-kulturális műhelynek bizonyult. Az európai avantgárd hullám lecsengése után, roppant forráshiányos szubkulturális körülmények közt tudtak létrehozni alternatív kultúrateremtő műhelyt.

⁴⁶ Csaplár Ferenc, *Kassák körei*, Szépirodalmi, Bp., 1987, 226–231.

⁴⁷ Kassák Lajos, *Egy ember élete II*, [1934] Magvető, Bp., 1983, 270.

⁴⁸ KAPPANYOS András, *Tánc az élen, Ötletek az avantgádról*, Balassi, Bp., 2008, 186.

⁴⁹ Csaplár, i. m., 121.

Kassákék bécsi évei alatt sem maradt avantgárd szubkultúra nélkül Budapest. A másodlagosabb, afféle „litániázó” expresszionista verseket közlő, de a nemzetközi avantgárdról kitartóan tudósító Raith Tivadar-féle *Magyar Írás* mellett leginkább a Palasovszky Ödön, Hevesy Iván, Tamás Aladár, Bortnyik Sándor és Madzsar Alice körül kialakuló csoportosulások határozták meg a budapesti avantgárdot. Folyamatosan változó nevek alatt és alakuló művészeti koncepcióval, de nagyjából állandó szereplőkkel készítették előadásokat és kiadványokat a húszas évek elejétől a harmincas évek közepéig.

Ennek a történetnek csak a főbb állomásait emeljük ki, címszavakban.⁵⁰ Expresszionista hangú tömegművészeti manifesztum („A milliók kultúráját, új művészetet, le a penészvirággal!”) és mozgásművészeti előadások Madzsar Alice növendékeivel 1922-ben. A Zöld Szamár Színház dadaista, szimultanista elemekkel dolgozó kabaré-estjei 1925-ben. Ezt a színházat „az igazgatóról” nevezték el, azaz a Bortnyik festette zöld szamárról, és többek között Cocteau *Az Eiffel-torony násznépe* című darabját adták elő Illyés fordításában, jazz-paródiákkal, Bortnyik tervezte konstruktivista színpadon. Az *Új Föld* nevű, a *Dokumentummal* egyidejű és hasonlóan színvonalas, de csak három számot megélt avantgárd lap kiadása 1926-ban. (Bortnyik, Remenyik Sándor, Tamás Aladár). *Új Föld*-estek rendezése a Zeneakadémián Madzsar Alice mozgásművészeti produkcióival, szavalókóruossal, Majakovszkij, Tzara, Werfel, Trakl műveivel. Kisebb Punalua-divat Budapesten 1926-ban Palasovszky frivol-játékos műveinek *Zrí-Punaluának* és az *Izzólámpa Punaluának* hatására.⁵¹ Cikk-cakk-estek 1928-ban, később Rendkívüli színpad, Lényegretörő Színház és más neven folytatták avantgárd színházi gyakorlatukat a harmincas évek közepéig, amelyben a berlinitől is, bécsitől is különböző, sajátos budapesti szemléletet alakítottak ki. „Azokból a formaelemekből, amelyek a Dada-ban eredetileg tagadást fejeztek ki, Palasovszkyék pozitív, szocialista tartalmú mondanivalót raktak össze.”⁵² „A Dada lázadását és elutasítását a fennálló politikai rendszerre korlátozták, és formaelemeit – a kontextus nélküli hanghatásokat, szövegmontázsokat, támadó gúnyt – a budapesti helyzetnek megfelelő tartalommal töltötték föl.[...] határozott állásfoglalásuk volt, hogy a modernizmus formái, és a progresszív, baloldali politikai oppozíció egymást feltételezik...”⁵³

Kassák engesztelhetetlen volt az irányukban, egyrészt mivel Palasovszkyék produkcióiban sokkal több volt a frivol, öncélú, vagy szexuális célzatú, dadaista játékoság, másrészt hol munkás, hol polgári közönségnek játszottak, s ezt a munkáskultúra és a modern művészet korrumpálásnak tekintette.

⁵⁰ Részleteit lásd PALASOVSZKY Ödön, *A lényegretörő színház*, Szépirodalmi, Bp., 1980; elemzését: JÁKEALVI Magdolna, *Avantgárd – színház – politika*, Balassi, Bp., 2006.

⁵¹ SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Balassi, Bp., 2010. 191–248.

⁵² Forgács Éva, *Le a széplelkek macskazenéjével, A Dada a magyar művészet periferiáján 1915–1930*, in F. É., *Az ellopott pillanat*, Pécs, Jelenkor, 1994, 178.

⁵³ Uo.

V. Női szereplehetőségek

A Palasovszky részvételével alakuló budapesti avantgárd sajátossága volt az is, hogy valószínűleg ezekben a körökben váltak a legszabadabbá a női művészi szereplehetőségek a húszas években. Kassák műhelyeiben Újvári Erzsinek (Kassák húga), Nagy Etelnek (Kassák nevelt lánya), de mindenekelőtt Simon Jolánnak (Kassák felesége) jutott saját tér (az albérleti nyomorban a woolfi értelemben vett „saját szobáról” nem lehetett szó), az autodidakta, „self-made” művész a családjában, környezetében is támogatta az alkotókészségek kísérletező kibontakoztatását. Puritán módon aszexualis modernizmusa (lásd: „nőember”) és szocialista neveltetéséből hozott nőemancipációs elképzeléseiből következett a társadalmi különbségek, így a nemek közti társadalmi különbségek leküzdésének vágya. Azonban eltökélt kollektívizmusában a nőiség hangsúlyozását affektált individualizmusnak és polgári csökevénynek tartotta, s a Munka-körben megkövetelte az önmegtartóztatást, a nemi különbségeket rejtő uniformizálódást, ami nemcsak a fellépő-egyenruhában, hanem a kollektív műfajokban, a szavaló- és mozgáskórusban is megnyilvánult.⁵⁴

A budapesti avantgárd körökben azért lehettek szabadabbak a női szereplehetőségek, mert Palasovszkyék komoly szerepet szántak a mozdulatművészetnek, Madzsar Alice-nak, Róna Magdának, Kövesházi Ágnesnek. A mozdulatművészet⁵⁵ a húszas–harmincas évek fordulóján hirtelen modern és transzgresszív területe lett a nőiség, a női test művészi megjelenítésének, míg az irodalom tradicionálisabb területén sokkal lassabban oldódott a patriarchális rend. A *Nyugat* nemiszerep-felfogásainak kutatása⁵⁶ egyrészt igazat ad abban Reichard Piroskának, hogy a *Nyugat* harminc éve alatt zajlott le az a folyamat, amely alatt nők írókká válhattak. Ugyanakkor Osvát és általában a *Nyugat* másság-igénye mellett, a patriarchális és esszencialista szemlélet (a nők írjanak a nőiségről, hiszen abban jók), nemi elfogultságokat alig rejtő poétikai ítéletek (a nőkre a formátlanság, a szabad versek és a pletykálgató társasági regények jellemzők) is jellemezték ezt a három évtizedes alakulástörténetet, s ezek például Kaffka Margit, Török Sophie fogadtatástörténetén is meglátszanak.

A húszas évek legnagyobb tekintélyű írónője a konzervatív oldal reprezentatív, ünnepezt szerzője, a már többször említett Tormay Cécile volt. Róla joggal állapította meg Babits, hogy „Az egyetlen presztízs, amit asszonyíró e korban megszerezni tudott, férfitpresztízs volt, politikai (a Tormay Cécilé)”.⁵⁷ Tormay az antifem-

⁵⁴ VAS István, *Nehéz szerelem I–II*, Szépirodalmi, Bp., 1983, II, 42–43.; K. Horváth Zsolt, *A munkáskalokagathia pillanata*, Költészet, társadalomkritika és munkáskultúra egysége: Justus Pál és a Munka-kör; *Café Babel* 2008, nyár, 56–57., 141–154. Kötetben: ANDRÁSI Gábor (szerk.), *„Fejünkbe töröljük ki a regulákat”*. Kassák Lajos az író, képzőművész, szerkesztő és közszereplő, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Alapítvány, Bp., 2010.

⁵⁵ FÜCHS Lívia, *Száz év tánc*, LHarmattan, Bp., 2007.

⁵⁶ BORGOS Anna–SZILÁGYI Judit, Előszó, in B. A.–Sz. J., *Nőírók és íróknők, Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Noran, Bp., 2011, 7–31.

⁵⁷ Babits Mihály, *Írók a két háború közt*, Egy készülő könyv előszava, *Nyugat* 1941/5.

ministra nőmozgalom, a MANSZ vezetőjeként éppúgy a tizenkilencedik századi patriarchális társadalom női erőnyeit (állhatatosság, szolgálat, alázat) jelenítette meg, mint első világháború előtti regényeiben, amelyekben az asszonyors elfogadása, a sérelmek néma túrése és a férfitekintély tisztelete számít a legfőbb női érénynek (*A régi ház, Emberek a kövek között*).⁵⁸

A női szereplehetőségek egészen korlátozott változata rajzolódik ki Szabó Dezsőnél, *Az elsodort faluban*. A regény szereplőiről általánosságban elmondható, hogy szimbolikus funkciójuk a fontos, azaz nem érdemes a realiztikus ábrázolás elvárásaival megközelíteni az alakokat. Mégis szinte karikatürisztikus, ahogy a mű a kétosztatú világképének (falu vs. város, magyarság vs. zsidóság, hagyományok vs. modernség stb.) analóg oppozíciórendszerét a nőkre alkalmazza. A nőknek eszerint két altípusa van, a csenevész, sápadt, idegbeteg, affektált, hisztérikus városi nők és a pirosposzsgás, egészséges, fajfenntartásra teremtett falusiak. („A hatalmas leány gyönyörű fejével, gazdag mellével, combjai dermedt hullámaival, széles medencéje ígéretével a Föld volt... az erő, az ölelés, a termékenység sugárzó valósága.”⁵⁹) A nő vagy az elkorcsosulás (meddőség), vagy a faj fenntartásának vehikuluma és szimbóluma a regényben, azaz a mű a későbbi totalitárius rendszerek szexualitáspolitikájára emlékeztető nőfelfogást propagálja.

VI. Generációk

A *Nyugat* megőrizte tehát központi szerepét, de mint látható, korántsem a *Napkelet* volt az egyetlen konkurens irodalmi fórum. Hatvany Lajos már 1918-ban megindította *Esztendő* című lapját, Szabó Lőrinc: *Pandora*, Nagy Lajos *Együttet* (1927-től), *Az Est*-lapok, az évtized végén pedig megindult *A Töll*.

A *Nyugat* szerkesztőin és belső szerzői körén kívül Kassák Lajosnak és – egy időre – Szabó Dezsőnek lett kellő irodalmi tekintélye ahhoz, hogy íróvá avassa és publikációhoz segítse az elindulókat. A húszévesek és a negyvenévesek közötti generációs ellentétek is erősítették az autonóm irodalomeszményű *Nyugat* és a többnyire képviseleti költészetet művelő, irányzati irodalmi csoportok szembenállását. Kassák Lajos a baloldal felé tájékozódó fiataloknak, Szabó Dezső pedig a népi mozgalom előzményének tekinthető ellenzéki reform-nacionalista és fajvédő szerveződéseknek lett nagy tekintélyű alakja. Szabó Dezső kultuszának erejét jelzik túlzásai. Csak egyet említve ezek közül, a Bartha Miklós Társaság fiataljainak 1928-as Ady-ünnepségén „felesketett tizenkét »diák-apostolt« Adyra és saját tanaira”.⁶⁰

A jobb- és a baloldali radikalizmus húszas évekbeli szomszédosságát jelzi, hogy egyetértettek a fennálló hatalom, a „gőrénykurzus” (Szabó Dezső kifejezése) megvetésében, az első világháború előtti politikai ideológiák csődjének, folytathat-

⁵⁸ Kádár Judit, Az antiszemitizmus jutalma, Tormay Cécile és a Horthy-korszak, *Kritika* 2003/március, 9–12.

⁵⁹ Szabó DEZSŐ, i. m., 51.

⁶⁰ Idézi Tasi, *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*, 42. – aki az eskü szövegét is közli

lanságának kérdésében, a liberalizmus, a kapitalizmus és a dzsentri-konzervativizmus elutasításában. (S az csak színesíti a képet, hogy 1916-ban Szabó Dezső még Kassák vállalkozásában látott forradalmi lehetőségeket.) „A kortársak számára úgy tűnt, hogy az európai fejlődésben véget ért az individualizmus hosszú korszaka, s a jelen a különböző közösségi jellegű, társadalmi kísérletek.”⁶¹ Politikai felfogásuk mindkét oldalon számos kérdésben antidemokratikus, jövőképük pedig utópisztikus volt, korporatív és diktatórikus államformákban gondolkodtak. Paradox módon mégis ezek a parlamenti képviselthez nem jutott, periférikus, nemegyszer üldözött mozgalmak tartották napirenden a gazdasági reformok, a társadalmi modernizáció akut kérdéseit: a jobb- és baloldali radikálisok egyetértettek a földosztás szükségességének, a tőke szocializálásának és (többnyire) a kultúra demokratizálásának ügyében is.

Az irodalmi mezőről alkotott képük is felette hasonló volt. Babits Mihályt és a *Nyugatot* a valóságosnál konzervatívabbnak és az establishment részének tekintették, egy kategóriába sorolták Berzeviczy Alberttel, az Akadémiával és a Kisfaludy Társasággal.⁶² Ennek ellenére irigyelték is azt a szimbolikus hatalmat, ami Babits pozíciójával járt, és amelyet a Baumgarten-alapítvány főkurátoraként anyagi javakká is képes volt konvertálni. (Igaz, csak korlátozott mértékben, mert egyrészt Babits önmagát is korlátozta azzal, hogy többeket bevont a döntésbe, másrészt a kultuszminisztérium is korlátozta döntési szabadságát.) Mégis, Babits pozíciója sokak szemében gyűlöletes volt („Szitává kéne lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az ideg-beteg átkot a magyar irodalom testén!”⁶³). Ezek az indulatok szerves részét képezték az irodalmi mező generációs és ideológiai konfliktusok tagolta világának, és bizonyos mértékben érthetőek is voltak azokban az években, amelyekben a kezdő költők szinte kizárólag csak előfizető-gyűjtő körutak után, a magánkiadás megalázó körülményei között tudtak kötetet kiadni, és teli voltak a hírek éhen halt vagy a nyomorból az öngyilkosságba menekülő művészekkel. József Attila, Radnóti és általában az irodalmi baloldal Babits-ellenes indulatait ez a körülmény is fűtötte.

Németh Andor felidézi, hogy egy *Nyugat*-ellenes kiáltvány is született 1928-ban: „A fiataloknak pedig, ha komolyan vannak ilyenek, nem kell arra várniok, hogy a *Nyugat* üsse férfité őket.” Ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a húszas évek fiatal költői számára az íróvá ütést leginkább a *Nyugattól* várták, ami azt illeti, a lap minősítő szerepének csoportos, kiáltvány formájú elutasítása épphogy megerősíti a kanonizáló szerepéről alkotott benyomásunkat. Mint Németh Andor némi szarkazmussal megjegyzi, „[a] kiáltványt öten jegyezték. Az aláírók később mind adtak kéziratot, szórványosan vagy rendszeresen a *Nyugatnak*”, köztük Illyés Gyula, aki hamarosan fontos alakja lesz lapnak.⁶⁴

⁶¹ TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris, Bp., 2007. 105.

⁶² [Lukács György] in VAJDA Sándor, *Két kísérlet kézfogása egy sír felett [100% 1927/szept.]*, in TAMÁS Aladár (szerk.), *A 100% története*, Magvető, Bp., 1973, 218–221.

⁶³ Radnóti Miklós 1934. augusztus 30-i levelét idézi FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, *Kritikai életrajz*, Osiris, Bp., 2005, 302.

⁶⁴ Németh A., i. m., 91–92.

S míg a húszas években induló radikális fiatal értelmiségiek – az idősebb politikai emigránsokkal egyetértésben – Babitsra osztották a negatív főszerepet, addig legnagyobb hőjük kétség kívül Ady volt.⁶⁵

Korábban említettük, hogy a húszas években indul el az a folyamat, amelyben Ady nyugatos költőből nemzeti költővé válik, ám ez a folyamat korántsem volt konfliktusmentes. Politikailag szembenálló, de legalábbis elhatárolódó értelmezői közösségekben alakultak ki egymástól eltérő Ady-hagyományok, amelyek a maguk preferenciáinak megfelelően válogatnak az életmű korpuszából. Ezek az Ady-kultuszok, divatok és kisajátítási törekvések gyakran visszatetszést szülnek, Zsolt Béla például az *Ifjú szívekben élek* című röpiratot kiadó „prenépi” mozgalom fiataljairól írja, hogy „Ady Endrét halott Szolimán módjára felültette a lóra és mögéje sorakozott”.⁶⁶ Komlós Aladár ugyanezen röpirat kapcsán magyarázza el a Szabó Dezső-hívó Makkai Jánosnak, hogy Ady nem volt fajvédő,⁶⁷ Vas István pedig a lipótvárosi polgárságról írja, hogy ezekben az években „nyálazták be” Adyt.⁶⁸

Kassák költők több generációjának volt első mestere (bár az általa elindított képzőművészek nagyobb karriert futottak be), Szabó Dezső pedig például Erdélyi József első kötetéhez az *Ibolyalevélhez* (1922) írt ajánló előszót. Az *elsodort falu* sikere is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a könyv szerzőjének, képletesen szólva, hatalmában álljon költői mandátumok osztása, s ezáltal is mélységesen megvetett *Nyugot* (korábban szellemi otthona) egyszemélyes alternatív intézménye legyen. Kassák pedig már *A Tett* indulása óta tudatosan építette fel mozgalmát, lapjait, műhelyét és városszéli, alkalmi galériáit, s hozzá oroszínges szerzői imázsát, sajátos tipográfiáját, jól felismerhető *brandjeit*. Mindennek eredményeként az irodalmi (*Nyugot*) és a politikai centrumoktól (például a tanácskormánytól) tartósan független intézményként sikerült oly mértékben stabilizálni pozícióját, hogy azt még hétéves emigrációja sem ingatta meg. Egy példát említve csak, a Babitscsal folytatott 1916-os vitáját is úgy értelmezi az *Egy ember életében*, mint a pozíciószerzési, önformálási folyamatnak egyik fontos és sikeres szimbolikus állomását, amelyben *A Tett* a *Nyugot* konkurensévé lépett elő. „S ha ő [ti. Babits] azt hitte, hogy cikke első szakaszában a »szerkesztői«, sőt »apostoli« kiszólásaival valahonnan fölülről elintézhet engem, akkor nagyon téved. Valóban én *A Tett*-nek nemcsak írója, hanem szerkesztője is vagyok, s ezt a funkciót, bevallom, valósággal apostoli hittel és odaadással szeretném elvégezni. És azért sem haragudnék, ha majd az irodalomtörténet inkább apostolnak, mint esztétának könyvelne el.”⁶⁹

A húszas évekbeli irodalmi mezőnek tehát az is egyik sajátossága, hogy a *Nyugot* központi fórumán (vagy főkapuján) kívül voltak „oldalbejáratai”, amelyek csak az elkötelezett költőjelöltek előtt nyíltak, nyílhattak ki.

⁶⁵ M. Pásztor József, Adalékok az Ady-életmű továbbéléséről a magyar munkásmozgalomban (1919–1944), *Párttörténeti Közlemények* 1977/4, 105–129.

⁶⁶ Idézi Tasi, *Babits, Zsolt Béla, Hatvany és József Attila*, 142.

⁶⁷ Komlós Aladár, Fajvédő volt-e Ady Endre?, *Századunk* 1929/május-június, 308–319.

⁶⁸ Vas, *Nehéz szerelem I*, 183.

⁶⁹ Kassák, *Egy ember élete II*, 300.

VII. Poétikai változások (összefüggésben az irodalmi mező változásával)

Az erősen átpolitizált irodalmi mezőben politizálódnak az egyes esztétikai és a poétikai kérdések. A korszakban politikai kérdés volt már maga a *versforma* is.

Az expresszionista-futurista versnyelv és a szabad verses forma Kassák aktivista korszakában vált forradalmi versnyelvvé, és a Kassáktól elszakadó kommunisták, Komját Aladár vagy Barta Sándor sem váltottak át a kötött formára, amikor „formaforradalmiságban” elmarasztalt mesterüknek hátat fordítottak. A szabad vers a húszas években sokak szemében a baloldaliság és a politikai szubverzió jelének minősült. Az ifjú Radnóti vagy a Kassák körében induló Vas István és Zelk Zoltán számára magától értetődött, hogy a szabad forma forradalmi, míg a magyaros verselés vagy a népköltészeti ihletettségű formák reakciószak. Kassák különösen dogmatikusnak mutatkozott ebben a kérdésben. „Rímes verset nem közlök” – üzenté állítólag József Attilának a *Munkában* megjelentetni kívánt verseiről.⁷⁰

A konzervatív oldalon Horváth János szintetizálta a nemzeti klasszicizmus-konceptiójának verstani kiterjesztését és „nemzeti”, valamint „jövevény” versidomokat különböztetett meg 1922-ben. Erdélyi József nagy sikereket könyvelhetett el magának az ugyanebben az évben megjelent *Ibolyalevél* című, szabályos verselésű, „egyszerű” rímelésű, a nyugatos versnyelvtől vagy avantgárd stílustól úgyszólván érintetlen költeményeivel. A „szabad vers vs. kötött forma” kérdése a húszas években az irodalmi mezőt tagoló, felosztó kérdés, egyszerre poétikai és politikai határvonal.

Az avantgárd forradalmi lendülete már a húszas évek végén alábbhagy, a népi líra pedig sikerrel jeleníti meg kötött formákban a társadalmi radikalizmust. Vas István szellemesen írja le, hogyan kapták rajta egymást Zelk Zoltánnal: titokban mindketten rímes verseket írnak egy ideje.

A kötött formájú líra harmincas évekbeli látványos feltámadását nemcsak a népköltészeti, hanem az antikizáló és klasszicizáló költészeti hullám is elősegítette, és a *Nehéz földről* is elmondható, hogy nemcsak folklorisztikus ihletésével, hanem bukolikájával is nagy hatást gyakorolt a harmadik nemzedék költőire. Az illyési versnyelvi és verselési fordulat mégsem jelentett visszatérést a *Nyugat* első generációját jellemző formagazdagsághoz és verstani szabadsághoz. Néhány kiemelkedő formaművészt nem számítva (József Attila, Weöres), a harmincas években befutott költők verselése egyszerűbb, dísztelenebb, „pongyolább”, szabálytalanabb, mint az Ady/Babits generáció klasszikusaié, és ennek a verstani különbségnek is volt – nem is egy – ideológiai értelmezése. Nem szólva Kosztolányinak az új keletű verstani primitivizmust illető elítélő (*Vajtina új levele egy fiatal költőhöz*) és Babits elfogadó véleményéről, elég csak arra utalni, hogy a népi költők általában tiszteltreméltóan avítottak, esetleg sznobnak, valóság- és közönségidegennek tekintették a *Nyugat* vajt fülű, „szecessziós” verselését.

⁷⁰ VAS, *Nehéz szerelem II*, 49.

A Füst Milán, Kassák és Kaffka Margit szabad versein iskolázott Radnóti és a Kassák szabad verseinek nyomdokában indult Vas István egyaránt eljutottak odáig a harmincas évek végére, hogy a *jól megcsinált versnek* erkölcsi értéket tulajdonítottak, a költői helytállás csendes jelének tekintették. Mégis, számukra is, ha nem is sznobnak, de a magyar és az európai politikai horizont tragikus elszűkülését tekintve hiteltelennek, hazugnak tűnt a kifinomult verstani-formai stilizálás. Leginkább csak a klasszikus (görög, latin) versformákban és műfajokban bíztak.

Illyés is kiváló szürrealista szabad versek után, népi írói önformálásának részeként hagyta maga mögött az avantgárd versnyelvet (*Nehéz föld*, 1928) és tért meg a rímes, szabályos versformákhoz. Azért használhatjuk a formatörténeti változás leírására a „megtérés” hasonlatát, mert ez a folyamat valóban szinte verstani korrelátuma annak az Illyés szerepvállalását elbeszélő, a korszak verseiben többször megidézett narratív toposznak – a „tékozló fiú” példázatának –, amellyel Illyés a párizsi peregrinációja és az avantgárd korszaka utáni hazatalálását beszéli el az ősi, paraszti és magyar Dunántúltra.

Németh László olyan értékrendszerben értelmezi Illyés verstani fordulatát, amelyben a káosz és a forradalmi rombolás áll szemben a mély és ősi nemzeti lényeggel. Bár Németh ebben a *Nyugatban* megjelent, teljességgel mérsékelt és finom megkülönböztetésekkel élő cikkében még csak érintőlegesen sem beszél politikáról, érvelését, logikáját mégis áthatják a magyarság sorsát illető apokaliptikus félelmek és utópisztikus elvárások. Látható, hogy a műhelyproblémának tűnő verstani kérdések tárgyalása nem független a kor uralkodó politikai narratívájától, amely az idegen, zsidó, pesti és baloldali szellemiség rovására írta a magyar nyelv, a tiszta erkölcsiség romlását, végső soron az Ezeréves Királyság elvesztését.

Az irodalmi mező ilyen értelemben nemcsak indifferens tere az irodalomnak, hanem az irodalmi alkotást és befogadást a poétikai alapkérdések szintjén is befolyásoló tényezője.